

סימן לא

תוקף איסור רחיצה בתשעת הימים בימינו

בין המצרים תשס"ו

ואכן בשערי שמחה לרי"ץ גיאת לא מופיע איסור רחיצה, אפילו לא בתורת מנהג. האור זרוע (הל' ת"ב תי"ד) גם הוא כותב שנהגו העם שלא לאכול בשר ולא לשתות יין ושלא לרחוץ. אמנם בתחילה הוא מנסה להביא ראיה למנהג זה מגרסאות הגורסות בירושלמי "דלא למשתי חמרא", אך הוא דוחה ראיה זו, מכיוון שהגרסה המדויקת היא "דלא למשתי עמרא" (שלא לטוות צמר). האור זרוע מסכם ואומר שלמרות שאין ראיה מוכחת למנהג, נהגו אבותינו שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין ושלא לרחוץ ואין רשאים לשנות ממנהג אבותינו, מדין "אל תטוש תורת אמן". הטור (באו"ח סי' תקנ"א) כתב זאת בשם האבי עזרי: "נהגו אבותינו שלא לרחוץ מר"ח ויש לקיים משום אל תטוש". והמעייין בראבי"ה יראה דכותב דמדינא מותר עד תשעה באב, והתוספת אינה אלא מנהג, אלא שהרחיב את התוספת לכל תשעת הימים.

ב. האם מנהג איסור רחיצה תקף גם בימינו?

בספר 'נפש הרב' (לגאון הרב צבי שטר שליט"א; עמ' קצ"ח) כתב בשם הגרי"ד סלובייצ'יק זצ"ל: "הטור כתב (סי' תקנ"א) בשם אבי העזרי, נהגו אבותינו שלא לרחוץ מר"ח, ויש עלינו לקיים משום

א. מקור המנהג שלא לרחוץ בשבוע שחל בו תשעה באב

בגמ' (תענית דף ל' ע"א) נאמר במפורש שרחיצה נאסרה רק בתשעה באב, ובשבוע שחל בו תשעה באב נאסרו רק כיבוס ותספורת בלבד ורחיצה מותרת (כמובא במשנה בתענית דף כ"ו ע"ב). ואכן הרמב"ם (בהל' תעניות פ"ה ה"ו) בהזכירו את איסור הרחיצה ואת איסור אכילת בשר בשבוע שחל בו תשעה באב הוסיף וכתב: "וכבר נהגו ישראל", כלומר, איסור רחיצה ואכילת בשר אינו אלא מנהג. על דבריו מעיר ה'מגיד משנה' דרחיצה קיבלו עליהם כמנהג, ואכילת בשר לא קיבלו, כלומר, גזירת אכילת בשר בשבוע שחל בו תשעה באב לא פשטה בכל המקומות (ככל הנראה בגלל הקושי לקיימה). גם הרמב"ן (ב'תורת האדם' עמ' רמ"ה בהוצאת מוסד הרב קוק) כותב שרחיצה אסורה בשבוע שחל בו תשעה באב מתוקף המנהג, אך מנהג זה מחייב, כמנהג שקיבלו הקהילה. וכן כתב ב'שיבולי הלקט' (סדר תעניות סי' רס"ד).

להגדרת האיסור כמנהג, ולא כדין גמור יש נפקא-מינה במקום טבילת נידה וכדו', שמכיוון שהטבילה הכרחית על מנת לקיים מצוות פרייה ורבייה, ודאי שהיא דוחה מנהג, עיין בשיבולי הלקט שם.

ואין לשנות המנהג כי מנהג קדום הוא ונתייחד על פי ותיקין". אם כן, נשאלת השאלה מדוע בטלה גזירה זו שהובאה בדברי הרמ"א?

לגבי כיבוס עצמו יש מחלוקת ראשונים האם הוא נאסר כל ל' או רק בימי השבעה: השו"ע פסק (בסי' שפ"ט) שנאסר רק שבעה והרמ"א כתב שהעולם נהגו בו איסור כל ל' כהריב"א. ולכאורה כיוון שהיום אנו לא מחמירים כרמ"א בעניין כיבוס כל שלושים, ואנו אוסרים כיבוס רק בשבעה, הוא הדין שאין לאסור רחיצה, וזו הסיבה שבטל המנהג לאסור רחיצה כל ל', דאם השורש (כיבוס) נעקר- נעקרים גם הענפים (רחיצה אטו כיבוס). זוהי הסברא שעליה מתבסס הגר"ד סלוביצי'יק.

אמנם סברא זו תמוהה, כיצד ניתן ללמוד מאבלות שלושים על אבלות החורבן, הרי באבלות שלושים גם כיבוס הותר ולכן אין מקום להחמיר ברחיצה אטו כיבוס, מכיוון ששורש האיסור התבטל. אולם באבלות שבוע שחל בו תשעה באב הרי מדינא דגמ' אסור לספר ולכבס בו, ואם כן ברור שיש להחמיר גם ברחיצה כדי שלא יבוא ללבוש בגדים מכובסים, ומהיכא תיתי לבטל מנהג הרחיצה לכל הפחות בשבוע שחל בו תשעה באב?

ג. האם רחיצת אבל אסורה מחשש כיבוס או מחשש סירוק?

אלא דהמעין באו"ז (סי' תנ"א) שהביא הד"מ יראה שישנה שם הגהת המדפיס, וז"ל שם: "אשר שאלת על הנדה אם יכולה לרחוץ וללבוש לבנים בתוך ימי ליבונה בתוך ל' לאבלה - לאחר שבעה

אל תטוש תורת אמך. וביאר בזה רבנו בשם אביו הגרמ"ס ז"ל, דבד"מ ליו"ד (סוף סי' שפ"א) הביא מהראשונים, דאף דמדינא רחיצה אסורא דווקא בשבעה, המנהג הוא שלא לרחוץ כל שלושים, והיות שנהגו האשכנזים לנקוט באבלות של ל' בט' הימים, לפיכך נהגו שלא לרחוץ, והוא צירוף של שני המנהגים אהדדי, אך בזה"ז שאין נוהגים למנוע מרחיצה אלא כל שבעה (וכדינא דגמ'), שוב אין מקום להחמיר ולמנוע מרחיצה בט' הימים, והרוצה להחמיר על עצמו ולמנוע מלרחוץ ערב תשעה באב אחר חצות (כן היה אומר הגרמ"ס) - מהיכא תיתי".

הגר"ד סלוביצי'יק מחדש שהמנהג להחמיר ולא לרחוץ בשבוע שחל בו תשעה באב מבוסס על המנהג שהנהיג הרמ"א בהלכות אבלות (יו"ד סי' שפ"א) בשם ה'אור זרוע', שלא לרחוץ כל ל' ימי האבלות. אך כיוון שהיום המנהג הוא לא לרחוץ רק בשבעה, כדינא דגמ', שוב אין מקום להחמיר ולהימנע מרחיצה בתשעת הימים.

ב'דרכי משה' בהלכות אבלות (שם) מנמק בשם ה'אור זרוע' את מקור המנהג לאסור רחיצה כל ל' ימי האבל - משום גזירת כיבוס (שכשאדם רוחץ עצמו, הוא עלול מתוך הרגל גם להחליף בגדיו לבגדים מכובסים). כמו כן ה'דרכי משה' מוסיף שנהגו שלא לחפוף את הראש כל ל' ימי האבל דלמא אתי למיסרק. כלומר, אם נתיר לרחוץ בימי האבל, יבואו גם למיסרק (ולקמן יבואר). וכן כתב הרמ"א (יו"ד סי' שפ"א ס"א): "ואפילו לחוף הראש אסור.

סורק ראשו לאחר שבעה. ולענין הלכה נקטינן כדברי המקילים לסרוק אפי' תוך שבעה". ע"כ לשון הב"י. כלומר, לדעת הב"י סירוק מותר אפילו בשבעה, משמע שרחיצה חמורה מסירוק, שהרי רחיצה בוודאי אסורה כל שבעה ואם כן דברי האו"ז תמוהים – כיצד ייתכן שרחיצה אסור בשלושים מחשש לסריקה, והרי אם רחיצה מותרת – כל שכן שסריקה צריכה להיות מותרת? וכמו כן סברתו קשה – הרי רחיצה יש בה תענוג ולכאורה היא צריכה להיות חמורה מסירוק שאין בו תענוג?

ד. **המעמים להקל ברחיצת אבל בתוך ל' יום, בניגוד לדעת הרמ"א**

ואכן על דברי הרמ"א (יו"ד סי' שפ"א ס"א) שכתב: "אלא שנהגו האידנא לאסור כל רחיצה כל ל' יום... ואין לשנות המנהג" – מעיר הט"ז (שם ס"ק א') וכותב שסברתו של הרמ"א מבוססת על דעת האו"ז שנדחתה ע"י רוב הראשונים, "וא"כ לדידן דשרי לסרוק ראשו כדאיתא סי' ש"צ היה מותר לרחוץ". כך מסביר הט"ז את המנהג הרווח היום להקל ברחיצה באבלות שלושים.

הט"ז (שם) מביא את דעת רש"ל שמנסה ליישב את חומרת הרמ"א ברחיצה אליבא דהלכתא וז"ל: "ורש"ל נתן טעם דאסרו משום תספורת כי כן דרך הנכנס במרחץ לגלח שערות ראשו". כלומר, כוונת האו"ז לומר שרחיצה נאסרה משום חשש תספורת ולא מחשש לסירוק, ולכן הרמ"א החמיר גם ברחיצה כל שלושים, שהרי תספורת בוודאי אסורה כל שלושים. אלא שהט"ז (שם) הקשה דא"כ מדוע לא

הרחיצה מותרת שכן לימדונו רבותינו אבל כיוון שעמדו מנחמין מאצלו מותר ברחיצה, ונהגו העולם איסור מפני (הכיבוס) ואינו מתיר לכל אדם לרחוץ לאחר שבעה מפני כי דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אין חכם רשאי להתיר וכו". עיי"ש. והמילה "הכיבוס" נמצאת בסוגריים ובצידה כתוב: "צ"ל הסריקה". כלומר המגיה תיקן וכתב דצריך להיות שמנהג העולם לא לרחוץ בל' יום הוא מפני שמא יבוא לסרוק. ונראה דצדק המגיה שהרי האו"ז בסי' תמ"ד כתב בפירוש "אבל אחר שבעה ה"ז מכבס ולובש", וא"כ האו"ז התיר כיבוס בל' יום לעומת זאת בסריקה אסר דכתב בפירוש: "ומה שעתה נוהגים שלא לרחוץ אחר שבעה כמדומה אני מפני דחיישינן דילמא אתי למיסרק רישיה דאסור כל שלושים" (או"ז סי' תל"ה).

לדעת האו"ז איסור רחיצה של אבל הוא ענף של איסור סירוק, ולא של איסור כיבוס, ולכן לאחר השבעה, אף שמותר לכבס, אסור לרחוץ, מכיוון שאיסור סירוק קיים כל שלושים.

דעת האו"ז מובאת בב"י (יו"ד סי' ש"צ) כדעת מיעוט ומשום כך הב"י מכריע שאין צורך להחמיר בכך, וזה לשונו של הב"י: "כתב ר' ירוחם: לסרוק ראשו במסרק פרש"י והמפרשים שמותר אפי' תוך שבעה שאין כאן לא תענוג ולא שמחה. והמרדכי במו"ק והגהות מיימון פ"ה כתבו: לסרוק ראשו יש מתירים ויש רוצים לאסור כל שלושים יום. ומדברי ר"י (ברכות דף ט"ז ע"ב תוד"ה אסטניס) נראה דשרי, שהתיר לחוף ראשו אפי' תוך שבעה. וסמ"ק כתב:

אסר רחיצה משום תספורת, הרי לשיטתו היה צריך האו"ז לאסור רחיצה רק בשבוע שחל בו? וכמו"כ היה צריך להסמיך את דיני רחיצה לתספורת ולא למנהג אי אכילת בשר ויין!

אלא שמכאן משמע, שלדעת האו"ז אין להשוות בין איסור רחיצה לאבל כל שלושים יום, לאיסור רחיצה ב'תשעת הימים', שכן ב'תשעת הימים' טעם האיסור הוא להרכות צער על חורבן ביהמ"ק, כפי שגזרו על אכילת בשר ושתיית יין, אף שלאבל רגיל מותר. וכן מוכח במפורש בדבריו (שם) שהסמיך את שני העניינים: "וה"ה שהיו נמנעין מלאכול בשר כי אין שמחה אלא בבשר וכן מלרחוק".

ו. האם גזירת רחיצה בשבוע שחל בו כמלה יחד עם ביטול איסור רחיצה באבלות שלושים?

לעיל ראינו שהרש"ל הביין בדעת הרמ"א שאיסור רחיצה באבלות שלושים הוא תולדה של איסור תספורת. והט"ז (שם) הקשה מדוע לא גזרו על רחיצה בחוה"מ, ותירץ שבחוה"מ כל הציבור אסור ולכן לא שייך לגזור, כפי שגוזרים על אבל. ולכאורה את קושיית הט"ז ניתן ליישב גם באופן אחר – שלא שייך לגזור בחוה"מ שלא להתרחץ, שהרי כל גזירת גילוח ותספורת בחוה"מ נועדה לאלץ את האנשים להסתפר מלפני החג כדי שלא יכנסו לחג מנוולים. ואם כן ברור שאין לאסור רחיצה בחוה"מ, שהרי גם אם ירחץ מלפני החג יצטרך לרחוץ בחוה"מ, שאם לא כן יהיה מנוול, ואם כן נמצא שגזירת

אסרו רחיצה בחוה"מ מחשש שמא יסתפר, והרי תספורת וגילוח בוודאי אסורים במועד? והשיב הט"ז: דבחוה"מ שכל הציבור אסור בתספורת, אין חשש שרחיצה תגרור תספורת, משא"כ באבלות יחיד שהציבור מותר בתספורת ורק לאבל אסור יש חשש שכשיבוא להתרחץ במרחץ הציבורי שכולם מסתפרים בו, יבוא ג"כ להסתפר, כפי שעושים האנשים שסביבו. נמצאנו למדים, שלפי דעת רש"ל, חומרת הרמ"א שלא לרחוץ כל אבלות שלושים עומדת במקומה, מחשש שמא יסתפר, וא"כ קשה למה לא נהגו את חומרת הרמ"א? ונראה ששורש הקולא נובע מהקושי שבדבר, שלא לרחוץ שלושים יום.

ה. מעם איסור רחיצה בתשעת הימים שונה מטעם איסור רחיצה לאבל כל' יום

מחילוקו של הט"ז בין אבל ובין חוה"מ, בין איסור תספורת המוטל רק על יחיד ובין איסור תספורת המוטל על הציבור כולו, לכאורה היה נראה שבשבוע שחל בו תשעה באב, שהציבור כולו אסור להסתפר, דינו יהיה כמו בחוה"מ שאין מקום לגזור על רחיצה אטו תספורת. אם כן חוזרת השאלה ומדוע נהגו איסור רחיצה בשבוע שחל בו תשעה באב? ויותר מכך, האו"ז כתב בפירוש (בסי' תי"ד) דאיסור תספורת וכיבוס נוהג רק בשבוע שחל בו ת"ב, ואילו לגבי רחיצה כתב (שם): "משנכנס אב ממעטין בשמחה וכבר נהגו העם שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין ושלא לרחוץ משנכנס ר"ח אב". אם כן כיצד הסביר הרש"ל שהאו"ז

אך גם לשיטתם, מכיוון שאיסור תספורת קיים בשבוע שחל בו ת"ב, ואין קושי מיוחד שלא לרחוץ בשבוע זה (בניגוד למניעת רחיצה מאכל כל ל' יום שיש בה קושי רב), אם כן איסור רחיצה במקומו עומד ואינו בטל כפי שבטל איסור רחיצה של אבלות שלושים!

זאת ועוד. הרמב"ם והרמב"ן לא כתבו במפורש שאיסור רחיצה נובע מחשש תספורת, וייתכן שהם סוברים שהוא איסור בפני עצמו, כדי להרבות צער, כפי שכתב האו"ז. ואם כן בוודאי שאין ללמוד מביטול מנהג איסור רחיצה באבלות שלושים על איסור רחיצה בשבוע שחל בו ת"ב.

ואכן גם השו"ע (או"ח סי' תקנ"א ס"ג) אסר כיבוס ותספורת בשבוע שחל בו ת"ב ולגבי רחיצה (שם סעיף ט"ז) הביא דעה שיש נוהגים שלא לרחוץ מר"ח. רואים מפורש שלא קשר את מנהג רחיצה לתספורת דרחיצה הרחיבה יותר מאיסור תספורת וכ"ש הרמ"א שכתב (שם סעיף ד') שנוהגים להחמיר בתספורת מי"ז בתמוז וברחיצה אסר (שם סעיף ט"ז) רק בתשעת הימים. מוכח שאין קשר בין רחיצה לתספורת, ואף אם בהלכות אבלות ניתן להסביר כרש"ל המקשר ביניהם, בהלכות תשעת הימים א"א לקשר ביניהם. ואף לטעם הראשון שהביא הט"ז (שם) בשם האו"ז דחיישינן דילמא אתי למיסרק רישיה, כההגהה באו"ז הנ"ל, כל זה שייך לאו"ז רק בהלכות אבלות יחיד, שבה קיים איסור סירוק כל ל' יום. אך בתשעת הימים לכו"ע לא מצינו איסור סריקה (אפילו לשיטת ה'אבי עזרי', והאו"ז בהל' ת"ב

רחיצה דווקא תגרום לאנשים להיות מנוולים בחג!

ולכאורה אם נקבל תירוץ זה, אם כן בל' יום של אבל יש להנהיג שלא לרחוץ, שמא יבוא להסתפר, כפי שכתב הרמ"א ביו"ד. וממילא ה"ה להלכות שבוע שחל בו ת"ב, דאם אסור להסתפר יש להנהיג גם שלא לרחוץ בו. וכפי שהתבטל המנהג שלא לרחוץ כל ל' של אבל, יש מקום לומר שאף המנהג שלא לרחוץ בשבוע שחל בו ת"ב התבטל, וכסברת הגרי"ד שהשווה בין דין רחיצה בתשעת הימים לרחיצת אבל כל ל' יום.

אך גם זה לא ניתן להיאמר, שהרי הטור הביא את איסור הרחיצה בתשעת הימים בשם ה'אבי עזרי', והמעייין ב'אבי עזרי' (שם) יראה דלגבי תספורת וכיבוס אסר רק שבוע שחל בו ולגבי איסור רחיצה אסר כל תשעת הימים והסמיק זאת לאיסור אכילת בשר ושתיית יין כבאו"ז. משמע שמקור איסור הרחיצה בתשעת הימים שהביאו ה'אבי עזרי' כמנהג אינו זהה לאיסור הרחיצה של אבלות שלושים, ששם הוא תולדה של איסור תספורת. וסברת הרש"ל שרחיצה של אבל כל ל' יום היא תולדה של איסור תספורת, מתאימה רק עם דעת הרמב"ם והרמב"ן דלעיל שאיסור רחיצה נוהג רק בשבוע שחל בו ת"ב, ככיבוס ותספורת. ואולי ניתן לדייק בדבריהן שמנהג איסור רחיצה נובע מחשש לתספורת (כרש"ל) ממה שכתבו דאסרו ליכנס למרחץ, ולא כתבו שכל רחיצה אסורה, מפני שתספורת היתה נהוגה לאחר שימוש במרחץ, ולא ברחיצת אברים הנעשית בבית.

לאסור רחיצה בתשעת הימים, מ"מ אין להסיק מכך שיחד עם ביטול איסור רחיצת אבל כל ל' בטל איסור רחיצה בתשעת הימים, שהרי איסור רחיצת אבל כל ל' יום לדעת הרמ"א הוא מפני אחד מג' חששות: שמא יבוא ללבוש בגדים מכובסים, או שמא יבוא לסרוק, או שמא יבוא להסתפר. וכיבוס וסירוק לא נוהג כיום בל' יום של אבל וממילא פקע גם איסור רחיצה התלוי בו, משא"כ בשבוע שחל בו ת"ב שאיסור כיבוס ותספורת בעינו עומד.

ואף אם איסור רחיצה בל' של אבל לא פקע, אלא שהעולם הקל בו מחמת הקושי לקיימו – אין להשוות קולא זו ולהקל גם בשבוע שחל בו תשעה באב (או בתשעת הימים, לבני אשכנז) שהוא תקופה קצרה יחסית וקל יותר לעמוד במנהג זה.

בבין המצרים אסר הרמ"א להסתפר החל מי"ז בתמוז (כמובא בשו"ע או"ח סי' תקנ"א ס"ד) ואילו איסור רחיצה לבני אשכנז נוהג רק בתשעת הימים (כמובא שם סעיף ט"ז), א"כ ברור שמעיקרא טעם הרחיצה היה מפני דבר אחר. ולשיטת האוסרות תספורת וכיבוס רק בשבוע שחל בו ת"ב ורחיצה בכל תשעת הימים (כהאו"ז בסי' תי"ד) ג"כ ברור שמעיקרא טעם הרחיצה היה מפני דבר אחר וכנ"ל.

ואף לשיטה שבאבלות שלושים אסרו רחיצה אטו סירוק, מכיוון שבתשעת הימים מעולם לא נאסר סירוק, א"כ ברור שגזירת רחיצה בימים אלו הייתה מטעם אחר.

ולכן נראה כהאו"ז, שגזירת רחיצה נוספה יחד עם גזירת איסור אכילת בשר ושתיית יין, ובכולם הטעם הוא מפני מיעוט

(שם סי' תי"ד), ואם כן מוכרחים לומר לשיטתם שאיסור רחיצה בתשעת הימים איננו מחשש סירוק אלא הוא מנהג איסור העומד בפני עצמו – כדי להרבות בצער על החורבן.

מכל זה מוכח, שהמנהג לא לרחוץ בתשעת הימים יסודו במניעת שמחה, כאיסור בשר ויין, וכפי שכתב במפורש האו"ז. וכנראה באורך הגלות ותכיפות הצרות הוסיפו עוד מנהגים והרחיבו את מנהגי אבלות בנוסף למה שאסרו בגמ', וכל זה להחדיר לתודעתנו את אבלות החורבן. אך אין לזה קשר הכרחי לרחיצה של אבלות שלושים, ואף אם איסור רחיצת אבל בטל, איסור רחיצה בתשעת הימים במקומו עומד, וכנ"ל.

ז. סיכום ומסקנה

המנהג שנהגו בני אשכנז שלא לרחוץ בתשעת הימים תקף בימינו, למרות שבהלכות אבלות המנהג לא לרחוץ כל ל' לדעת הרמ"א אינו תקף כיום.

אלא שצריך להדגיש שטעם המנהג שלא לרחוץ היה למנוע מותרות שמטרתן שמחה ועונג, כדי להרבות את צער החורבן. ולכן רחיצה שאינה של תענוג, אלא להסיר לכלוך וכדו', איננה בכלל המנהג, והיא מותרת בשבוע שחל בו תשעה באב. אך סתם רחיצה בחמין לתענוג אסורה מכוח המנהג גם כיום, ויש למנהג זה תוקף מדין 'אל תיטוש תורת אימך' (ולגבי הגדרת דין זה עיין בתשובה לקמן).

אך גם אם נכון הדמיון בין המנהג לאסור רחיצה בל' יום של אבל לבין המנהג

בימינו (ובתשובה המובאת לקמן נברר
האם ישנם צדדים להקל בימינו לאנשים
הסובלים מזיעה בימות הקיץ החמים).

שמחה, כדברי האו"ז. וא"כ אף שבטל
מנהג רחיצה בל' יום של אבל, מ"מ מנהג
רחיצה בתשעת הימים לא בטל ונוהג גם